

Rómske etnikum

Mária Derevencová, Lenka Lovišková, Pavol Korček

Třinásťá cesta Rómov

Aj napriek pomerne rozsiahlemu etnografickému výskumu rómskeho obyvateľstva nie je jeho pôvod dodnes celkom jasný. Existujú dve teórie o pôvode tohto etnika. Prvá teória považuje za pravlast' Rómov Indiu. Vznikla na základe porovnania rómskeho jazyka s jazykom používaným na území Indie, ktoré preukázalo mnohé podobnosti oboch jazykov.

Druhá teória vychádza z pôvodného názvu Rómov v niektorých európskych krajinách. V Španielsku dostali pomenovanie "Egypciones". Dnešný názov španielskych Rómov je "Gitanos". Podobne nazývali Rómov aj v Anglicku "Egypcions". Je zrejmé, že súčasný anglický názov "Gypsies" je odvodený z pôvodného pomenovania. Spomenuté názvy poukazujú na Egypt, ako na krajinu pôvodu Rómov. Tento fakt je zaznamenaný aj v niekoľkých kronikách z 15. storočia. Podľa nich Rómovia sami o sebe tvrdili, že kedysi žili vo veľkom krásnom štáte Egypt a mali svojho faraóna. Mali svojho boha krokodíla, ktorý však jedného dňa umrel alebo zmizol a oni sa ho rozhodli ísť hľadať na sever do Európy.

Bez ohľadu na to, ktorá z teórii je pravdivá, je isté, že Rómovia svoju pravlast' opustili a v priebehu 9. – 14. storočia začali migrovať. Svoju dlhú púť ukončili v Európe, kde žijú dodnes.

Juhovýchodná Európa sa stala vstupnou bránou rómskeho etnika na celý kontinent. Etnicky a kultúrne zmiešané a rôznorodé obyvateľstvo tejto časti Európy prijalo nové etnikum bez zjavných problémov. Rómovia svojim vzhľadom, spôsobom správania a sčasti aj kultúrou takmer splývali s domorodým obyvateľstvom. Postupne však prenikali viac na sever, kde sa kultúrna odlišnosť prehľbovala. Odlišnosť kultúr navyše zdôrazňoval odlišný antropologický typ, nápadný na prvý pohľad, ktorý sa časom stával provokujúcim symbolom tradičného neporozumenia. Európski starousadlíci sa cítili ohrození neznámymi nepochopiteľne čiernymi privandrovalcami, ktorí hovorili nezrozumiteľnou rečou a boli čudne oblečení.

Z juhovýchodnej Európy putovali Rómovia do ďalších častí v dvoch prúdoch. Jeden smeroval cez Taliansko, Francúzsko až do Španielska, kam dorazili asi na začiatku 15. storočia. Druhý prúd viedol cez Maďarsko, Slovensko, Česko a Poľsko do Nemecka, Holandska a Belgicka. Na začiatku 16. storočia sa Rómovia dostali na Britské ostrovy, z ktorých prešli do Dánska, Švédska, Nórska a Fínska. Aj keď bolo rómske etnikum rozptýlené už prakticky po celej Európe, jeho pohyb neustával. Jednotlivé skupiny sa neustále presídlovali z regiónu do regiónu, z krajinu do krajinu. Kočovný spôsob života, typický pre ich pravlast', si uchovávali aj v nových životných podmienkach. Nie všetky skupiny ostali verné pôvodnému nomádzskemu životu a svoju migráciu čiastočne alebo úplne obmedzili. V priebehu 19. a 20. storočia opustili viaceré skupiny v dôsledku mnohých politicko-spoločenských zmien v Európe starý kontinent a prešťahovali sa do Spojených štátov amerických, Kanady, Austrálie, Latinskej Ameriky a Južnej Afriky.

Pravdepodobne prvá písomná správa o prítomnosti Rómov na Slovensku pochádza z obdobia vlády Ondreja II., podľa ktorej sa v roku 1219 vracal z Jeruzalema a mal si so sebou priviesť "Cygany". Ďalší doklad pochádza z roku 1322, v ktorom richtár Spišskej Novej Vsi pri opise majerov uvádza, že v okolitých lesoch sa potulujú Cigáni. V 15. storočí prechádzalo cez Slovensko niekoľko väčších rómskych skupín, ktoré pravdepodobne unikali pred tureckou expanziou. Rôzni šľachtici a panovníci im vydávali ochranné listiny – glejty. Jednu takúto listinu vystavil aj cisár Žigmund Luxemburský v roku 1423. Z nej sa dozvedáme, že Rómovia žili na Slovensku, v Čechách a na Morave dlhšie ako dve alebo tri storočia bez akýchkoľvek práv a slobody. Žigmund im udelil právo slobodne sa usadiť a zároveň nariadol, aby ich podporovali a ochraňovali. Hospodárske aj sociálne postavenie Rómov sa ešte zlepšilo za vlády Matyáša, kedy získali ďalšie výsady.

Od polovice 15. storočia sa vzťah európskeho obyvateľstva k rómskej menšine začal meniť. Jednou z príčin bola jej exkomunikácia z cirkvi v roku 1427, z dôvodov porušenia kresťanskej morálky – nedodržiavanie pôstu, veštenie, hádanie z ruky, drobné krádeže. Rómovia boli v jednotlivých krajinách

postavení mimo zákon. Vražda Cigána sa nepovažovala za zločin, preto dochádzalo k ich masovému vraždeniu. Pre Rómov začalo obdobie krutého prenasledovania. Na začiatku 16. storočia boli vypovedaní z českých krajín. Neľudský prístup k rómskemu etniku trval až do polovice 18. storočia.

V strednej a juhovýchodnej Európe bolo postavenie Rómov priaznivejšie ako v západnej Európe. Správy pochádzajúce zo 16. storočia hovoria o usadzovaní rómskych rodín na okrajoch slovenských miest. Bývalí kočovníci si postupne začali privykať na nový, usadlý spôsob života. O trvalé usadenie všetkých Rómov sa v 18. storočí pokúsili panovníci Mária Terézia a Jozef II. Podľa nariadení z roku 1761 a 1773 sa z nich mali stať roľníci – mali dostať pôdu, prijať kresťanské meno a viac sa už nemali nazývať Cigánmi, ale "novosedliakmi". Nesmeli používať vlastný odev, vlastný jazyk, nemohli užatvárať vzájomné sobáše, deti z takýchto manželstiev im mali byť odňaté a umiestnené na výchovu do sedliackych rodín. Jozef II. kládol vo svojich nariadeniach z roku 1782 dôraz na školskú dochádzku, vyučenie sa remeslu a návštenu kostola. Nariadenia oboch panovníkov sa stali vzorom pre riešenie prístupu k rómskemu obyvateľstvu aj v ďalších európskych krajinách.

Najsmutnejšou kapitolou novodobých dejín Rómov je obdobie II. svetovej vojny. Spolu so Židmi boli Rómovia v nacistickom Nemecku považovaní za menejcennú "rasu", bez práva na život v ľudskej spoločnosti, odsúdenú na postupnú likvidáciu. Za týmto účelom boli zriaďované pracovné tábory, z ktorých boli rómske rodiny deportované do koncentračných táborov. Jedným z najväčších táborov bol Osvienčim II. – Brzezinky, v ktorom bolo postupne zhromaždených 20 tisíc Rómov z Nemecka, Čiech a Moravy, Poľska, Francúzska, Holandska, Belgicka, Chorvátska, Maďarska, Litvy, Nórsku a Ruska. Počas existencie protektorátu Čechy a Morava bolo z tohto územia deportovaných 4870 rómskych mužov, žien a detí. Po skončení vojny sa do vlasti vrátilo len 538 Rómov.

Začlenenie rómskej menšiny medzi obyvateľov socialistického Československa malo byť riešené postupnou, ale úplnou asimiláciou etnika. V uznesení ÚV KSČ z roku 1958 bola ako jeden z hlavných cieľov popri asimilácii deklarovaná likvidácia kočovného spôsobu Rómov. Nereálnosť postavených cieľov si v priebehu nasledujúcich 15 rokov vynutila niekoľko nových koncepcii, ktoré sa zmenili z koncepcie násilnej asimilácie na program rozptylu rómskeho obyvateľstva až nadobudli konečnú podobu v roku 1972. Táto koncepcia rátala so všeestrannou spoločenskou a kultúrnou integráciou Rómov a ich postupným vyrovnaním sa priemernej životnej a kultúrnej úrovni občanov majoritnej spoločnosti. Časový horizont koncepcie bol naplánovaný až do roku 1989.

Kultúra a životný štýl

Významný podiel pri existenčnom zabezpečení Rómov zohrávali ekonomické prostriedky získané prostredníctvom remeselnej výroby a rôznych kultúrnych aktivít, ktoré boli prirodzenou súčasťou ich života. Spomedzi rómskych remeselníkov boli najviac zastúpení kováči. Kováčske remeslo si do Európy priniesli zo svojej pravlasti, kde spracovanie kovov, najmä železa bolo na vysokej úrovni. Špecialitou rómskych kováčov bolo studené kovanie, ktorým sa dosahovala väčšia pevnosť vyrobených predmetov. Sortiment výrobkov, ktoré zhотовovali bol naozaj široký. Kováči vyrábali náradie pre poľnohospodársku výrobu, ako motyky, sekery a vidly. Zhотовovali aj výrobky pre stavebnictvo ako kramle, klince, závory a závesy. Rómski kovospracovatelia sa vo svojom remesle neustále zdokonaľovali, takže od jednoduchých kovových výrobkov postupne prechádzali do zložitejšej výroby. Vyrábali mreže s jednoduchou ozdobou, ozdobné kovanie na vozy, závory na brány a pivničné dvere, náhrobné kríže a ohrady hrobov, na ktorých už nechýbali ornamenty umeleckej hodnoty. Zväčša vytvárali jednoduché symetrické kompozície s prírodnými motívmi alebo s abstraktínymi geometrickými tvarami.

Ku kovoobrábacím remeslám Rómov môžeme zaradiť aj klampiarske práce. Rómski kotlári vyrábali kotle pre domácnosť, panvy na pečenie rôznych veľkostí, neskôr i taniere. Okrem spomenných výrobkov sa rómski remeselníci venovali aj výrobe zvoncov a zvončekov.

Rómovia poznali popri kováčskom remesle aj zlievačstvo. Pri zlievaní používali farebné kovy, a to najmä zlato a striebro. Výrobky odlievali do viacdielnych hlinených foriem. Okrem rôznych ozdôb a šperkov odlievali aj nádoby, hrnčeky, zvonce, misy, reťaze na šaty a spony.

K starým tradičným remeslám Rómov, popri už spomenutých zamestnaniach, možno zaradiť aj drevospracovateľské remeslá. Korytárstvo predstavuje výrobu drevených korýt, panvíc, mís, lyžíc,

vešiakov, habarieku, tŕkov a iných výrobkov a pomôcok. Korytári nikdy nepoužívali zdravé, rastúce stromy topoľov, ale len staré dožívajúce stromy. Pritom sa snažili zužitkováť drevenú surovinu celého stromu tak, že z kmeňa vyrábali korytá, z hrubších konárov korýtku, panvice a misy, z tenších konárov misky, lyžice a habarky. Výrobky vždy vypracovali z jedného dreveného celku.

Z ďalších drevospracovateľských remesiel treba spomenúť výrobu košíkov a metiel. Pri pletení košov a košíkov sa Rómovia snažili dodržiavať estetický vzhľad, účelnú formu a veľkosť podľa spôsobu využitia na vajcia, zeleninu, ovocie, zemiaky, bielizeň a na výšivky. Na zhotovovanie výrobkov košíkári používali vŕbové prúty. Pri výrobe košíkov zostalo dosť menej kvalitného prútia, z ktorého sa vyrábali metly.

Popri remeselnej výrobe vynikali Rómovia najmä v oblasti hudby. Od svojho príchodu do Európy zabávali domáce obyvateľstvo hrou na hudobné nástroje a spevom. Vďaka svojej obľube zaujímali rómski hudobníci v majoritnej spoločnosti vážené postavenie, pričom viacerí z nich pôsobili na dvoroch európskych panovníkov. Okrem hudobnej produkcie bolo rómske etnikum známe svojimi cirkusovými a tanecnými vystúpeniami. Rómovia sa preslávili po celej Európe aj ako výborní rozprávači rozprávok, ktoré boli popretkávané bohatou fantáziou a neobvyklým dejom.

Obvyklý kočovný spôsob života Rómov formoval aj ich obydlie, ktoré bolo charakterizované najmä mobilitou a provizóriom. Kočovníci používali prenosné stany - šiatre, prenosné primitívne prístrešky alebo obytné vozy - maringotky. V nedávnej minulosti začali Rómovia šiatre a vozy s konským záprahom zamieňať za kempingové automobily a autá na prepravu dostihových koní. V západnej Európe je najrozšírenejším typom obydlia obytný príves – karavan, od najmenšieho až po luxusný, dostatočne priestorovo vybavený "mobil home". Na Slovensku boli v roku 1959 na základe zákona č.74/1958 kočovným skupinám odobraté ich obydlia a ich obyvatelia boli násilne usadení.

Uplne odlišný bol spôsob bývania Rómov, ktorí sa začali usádzať už od 16. storočia na okrajoch miest. Najprimitívnejším typom obydlia bola zemljanka alebo zemnica. Tvoril ju obdlžník s rozmermi asi 2x2,5 metrov vyhlbený do svažitého terénu. Vchod do zemnice tvoril bud' rám s dverami alebo bol vstupný otvor prekrytý len zavesenou plachtou. V interéri nebolo žiadne vnútorné zariadenie. Väčšia časť bola vystlatá slamou a kusmi handier a slúžila ako posteľ pre celú rodinu. Ďalším typom bola polozemnica, prechodný typ medzi zemnicou a malým jednopriestorovým domčekom. Sedlová strecha nesiahala až k zemi ako u predchádzajúceho typu, ale bola na nízkom drevenom, kamennom alebo murovanom mure. Podlaha polozemnice sa nachádzala 40 – 60 cm pod úrovňou terénu, takže sa do nej vchádzalo po schodoch.

Ale najtypickejším a najrozšírenejším rómskym obydlím bol jednopriestorový domček, nazývaný koliba alebo kher. Jeho pôdorys mal väčšinou štvorcový alebo obdlžníkový tvar, s rozmermi 2x2,5 – 3 metre. Obvykle sedlová strecha mala štit, najčastejšie pokrytý kusmi plechu. Kher väčšinou nemal komín, dymovod z kachiel' bol vyvedený prerazeným otvorom v stene. Okenný otvor bol vyplnený neotvárateľnou tabuľou skla alebo lepenkou. V jednom dome žilo päť až desať ľudí. Jediný kus nábytku tvorila posteľ, na ktorej spali rodičia a malé deti, zatiaľ čo ostatní spali na slame a handrách uložených na zemi.

Životný štýl, spôsob správania a mysenie Rómov výrazne ovplyvňuje sociálna štruktúra etnika. Na prvom mieste stojí rodina, ktorá má veľký význam a tvorí základnú sociálnu jednotku. Konflikty prežívajú rodiny kolektívne – vzťahy medzi jedincami sú vzťahmi medzi rodinami, jedinec koná v mene svojej rodiny. Chyba, ktorú urobí jednotlivec sa hodnotí ako chyba celej rodiny, čin hodný úcty posilňuje prestíž rodiny. Dobre vychované dieťa žije v úcte ku svojej rodine až po sobáš. Po sobáši bude v rodine, ktorá ho prijala, prezentovať kultúru pôvodnej rodiny.

Podmienky vstupu do manželského zväzku sú v rómskych skupinách veľmi rozdielne. Pre príslušníkov niektorých skupín je manželstvo predmetom zdĺhavých rokovaní medzi rodinami. V iných skupinách sa svadobný obrad začína krátkym únosom, po ktorom mladí prichádzajú požiadať o odpustenie a schválenie sobáša oboma rodinami. Väčšinou žije žena s rodinou svojho manžela, ale ani opačná situácia nie je zriedkavá. Funkcie ženy a muža sa v rodine dopĺňajú. Žena má relatívne nezávislé postavenie, zabezpečuje pre rodinu každodenné potreby a obživu. Doma sa stará o výchovu detí a dcér až po sobáš. Muž je v spoločnosti nositeľom prestíže rodiny. Vo vnútri rodiny je hlavou rodiny, ktorá má rozhodujúce slovo. Nebýva často doma. Väčšinu času trávi v práci, diskusiami s priateľmi, udržiavaním spoločenských kontaktov a vybavovaním spoločenských záležitostí. Rodiny bývajú početné.

Sociálna solidarita spája všetkých členov rodiny – starí mládenci a staré dievky zostávajú žiť so svojimi rodičmi. Siroty a starší ľudia sú opatrovaní s veľkou láskou a úctou, nie je mysliteľné odložiť ich do starobincov alebo detských domovov. Chorý človek nikdy nezostáva sám. Keď je hospitalizovaný, zostávajú členovia rodiny spolu s ním, ak je im to dovolené. Prinášajú mu stravu a zaujímajú sa o jeho zdravotný stav. Zosnulému vzdáva úctu pred pochrebom celá rodina. Celý deň aj noc stoja okolo jeho truhly. Jednotlivec nezostáva nikdy sám, ani doma, ani vonku, ani v nemocnici, ani na smrteľnej posteli. Ak spoločnosť jedinca vyobcuje, je to vážna vec – je to pre neho psychologická smrť.

Rómske etnikum dnes – ako d'alej

Rómom absentuje vedomie spoločného pôvodu, poznanie staršej i novšej histórie, ale tiež vedomie pozitívnych hodnôt vlastnej kultúry. Táto skutočnosť sa prejavila - okrem iného - aj pri sčítaní ľudu v roku 1991, kedy sa k rómskej národnosti na Slovensku prihlásila ani nie jedna tretina Rómov /80 627 ľudí/. Je to pochopiteľné, lebo priznanie rómskej národnosti znamená ešte stále prihlásenie sa k sociálne zaostalej vrstve obyvateľstva, ktorú navyše majoritná spoločnosť vníma ako asociálnu skupinu. Príčinou sú aj asimilačné koncepte minulého režimu, ktorým viacerí Rómovia podľahli a úplne sa začlenili do majoritnej spoločnosti. Mnohí sa za svoj pôvod hanbia. Prirodzený proces seba-vedomenia po roku 1989 komplikuje aj roztrieštenosť Rómov do mnohých politických strán a záujmových organizácií, a často i protirečivé názory jednotlivých rómskych predstaviteľov.

V súčasnosti sa Rómovia nachádzajú v zlej sociálnej situácii, ktorej príčinou je popri celkovej nepriaznivej ekonomickej situácii Slovenska aj malá možnosť pracovného uplatnenia rómskeho etnika vzhľadom na jeho nekvalifikovanosť a nižšiu vzdelanostnú úroveň. Na niektoré možnosti riešenia a zvrátenia tohto nepriaznivého stavu je poukázané v nasledujúcom texte.

Po roku 1989 pedagógovia začali hľadať nové, efektívnejšie formy vzdelávania rómskych detí. Legislatívnym predpokladom a štátnej garanciou pre hľadanie nových prístupov vo výchove a vzdelávaní rómskych žiakov na Slovensku sa stali Zásady vládnej politiky k Rómom. Boli založené rôzne pedagogické zložky - na Pedagogickej fakulte v Nitre bola v roku 1991 zriadená Katedra rómskej kultúry, ktorá pripravuje učiteľov základných škôl a kultúrno-osvetových pracovníkov na prácu s rómskymi žiakmi, v Košiciach vznikol Klub učiteľov rómskych žiakov, ktorý úspešne vyskúšal projekt tzv. nultých ročníkov, v Košiciach tiež pôsobí niekoľko rokov Stredná umelecká škola, ktorá rozvíja talent rómskych študentov v hudobnom a tanečnom odbore, aktivity vyvíjajú aj neštátne organizácie, napr. Nadácia pre rómske dieťa, ktorá okrem finančnej podpory prevádzkuje niekoľko materských škôl na východnom Slovensku, ktoré pripravujú rómske deti na vstup do základnej školy

Pozitívne treba hodnotiť aj štátnu podporu divadelného súboru Romathan, ktorý má svoje sídlo v Košiciach, ale vystupuje po celom Slovensku. Prirodzený talent a originálne výtvarné a estetické cítenie rómskeho etnika sa úspešne uplatňuje v mnohých kultúrnych oblastiach, v hudbe, tanci, speve, výtvarnom umení a literatúre. Možnosti uplatnenia sa ponúkajú Rómom aj v návrate k ich pôvodnej remeselnej výrobe, v čase keď ručná práca začína byť opäť preferovaná pred priemyselnou výrobou.

Aj napriek spomenutým pozitívnym krokom nemožno postavenie rómskeho etnika hodnotiť veľmi priaznivo. Odmiestavý prístup a neporozumenie, ktoré často vyústi do konfliktu sú nezriedkavými javmi každodenného kontaktu nerómskych a rómskych obyvateľov. Potreba riešenia tohto stavu sa zo dňa na deň stáva aktuálnejšou a naliehavejšou. K problému však nemožno pristupovať jednostranne, to znamená len z pozície jednej zainteresovanej strany či už ide o rómske etnikum alebo majoritnú spoločnosť, tak ako sa to často dialo v minulosti. Hľadané riešenie by malo vzniknúť na základe vzájomnej spolupráce vychádzajúcej z princípov tolerancie, humánnosti a porozumenia. Toto však nie je možné bez dôkladného poznania a pochopenia rómskeho etnika, ku ktorému mala prispieť aj táto teoretická práca.

Použitá literatúra:

1. *Bulletin Muzea Romské kultury 1/1992*
2. *Daniel B.: Dějiny Romů*
3. *Mann A. B.: Neznámi Rómovia, 1992*
4. *Sedlák A.: Poznávame Cigánov – Rómov, 1992*
5. *Říčan P.: S Romy žiť budeme – jde o to jak*
6. *Frager A.: Cikáni*
7. *Manuš E.: Jdeme dlouhou cestou, 1998*
8. *Bársony M.: Tradícia rómskych remesiel, 1993*